

Hódos Mária – Farkas Erzsébet: *Fiaim, hol vagytok?*

Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2019.

Különleges kordokumentum ez a könyv, amelynek törzsét az 1907-ben született Farkas Erzsébet naplójegyzetei képezik. A napló akkor született, amikor Erzsébet 1938 és 1942 között egy Békés községben működő fiúotthon vezetője volt. A megejtően őszinte, a nehézségekről, gondokról és kudarcokról is beszámoló feljegyzéseket, leveleket, fényképeket az unoka, Hódos Mária egészítette ki és rendezte sajtó alá. Válogatás és változtatás nélkül adja közre a nagyanya hagyatékában talált dokumentumokat, kiegészítve az eredeti szerzőről, a gyermek és felnőtt szereplőkről, a körülményekről szóló jegyzetekkel, a volt növendékek sorsával. Munkássága nyomán vaskos, csaknem hatszáz oldalas kötet született, amelynek a legnagyobb értéke, hogy sok szempontból egyedülálló kordokumentum, melyből a korabeli keresztény–zsidó együttéléstől kezdve a gyermekneveléssel kapcsolatos, a maitól ugyancsak eltérő felfogásig sok mindenről tájékozódhat az olvasó.

A Farkas Erzsébet által vezetett gyermekotthon, a mai lakásotthonhoz hasonló, hat-tíz éves fiúkat befogadó menhely létesítését egy jómódú helyi agglegény, Goldberger Lajos gyógyszerész támogatása tette lehetővé. Az egyre vészterhesebbé váló időben az ország más településein is létesültek hasonló otthonok – tudjuk meg a kötetből – annak érdekében, hogy a zsidó származású, családdal nem rendelkező gyerekek származásuknak megfelelő szellemben nevelkedjenek. Voltak köztük olyanok is, akiket a zsidótörvényeknek megfelelően elszakítottak korábbi nevelőszüleiktől, mivel keresztény szülők nem nevelhettek tovább zsidó gyerekeket. A gyógyszerész – akit a gyerekek Gókerész úrnak szólítanak – nemcsak anyagilag járult hozzá az otthon működéséhez, hanem rendszeresen foglalkozott is a gyerekekkel. Gyakran látogatta az otthont, tanította a fiúkat, részt vett a megregulázásukban és saját tanyáján is vendégül látta őket. A gyerekek létszáma is, személye is változott: olykor csak öt-hat, máskor kilenc gyerek élt – Erzsébet saját kisfiával együtt – a szintén változó helyszíneken: a bérelt, gyakran földes padlójú, vízvezeték nélküli parasztházakban vagy melléképületekben.

Farkas Erzsébet gyakorlatilag előképzettség nélkül vállalta el, hogy a kis otthon irányítója lesz. Még boldog békeidőkben is képtelenségnek tűnik, hogy bárki megbirkózzék ekkora teherrel. Igaz, Erzsébet fiatal kora óta szeretett volna gyerekekkel foglalkozni, ám a család nyomására könyvelést tanult, majd férjhez ment. Pedagógiai-pszichológiai ismereteinek forrása, hogy két éven át rendszeres résztvevője

volt Lévyne Freund Kata¹, a hazai pszichoanalízis egyik jelentős alakja pedagógiai és pszichológiai szemináriumainak. A házasságában nem volt boldog, ezért otthagyta a férjét, egyedül nevelte öt éves kisfiát, és önálló egzisztenciát keresett. Az 1930-as évek végén egy elvált zsidó nő számára ez nem volt éppenséggel könnyű feladat, így Erzsébet kapva kapott a kínálkozó lehetőségen, hogy a békési gyermekotthon vezetőjeként ellátásra és némi jövedelemre tehet szert.

1938-ban, egy októberi napon vonatra ült kisfiával, és hamarosan ott találta magát a családi gondoskodást nélkülöző, több esetben korábbi nevelőitől kíméletlenül elszakított, szám szerint hat, 6-12 éves fiú között. Lehetett bármilyen érdekes és értékes a Lévy Kata által szervezett szeminárium, biztosan nem készítette fel az Erzsébetre váró extrém feladatra, ami a gyerekekkel való foglalkozáson, iskolai előmenetelük támogatásán túl magában foglalta a testi gondoskodás (fürdetés, ruházatuk rendben tartása) és a háztartásvezetés fontosabb elemeit is. A főzésben, takarításban, a háziállatok gondozásában folyamatosan cserélődő cselédek segítettek: érkezésekor egy mindössze 14 éves lány végezte csekély juttatásért ezeket a feladatokat.

Mondani sem kell, hogy a nevelésre váró fiúgyerekek nem éppen angyalok. Durván verekednek, trágár szavakat használnak, lopnak a falusi üzletekből, van, aki a náciakat élteti. Többen is ágybavizelők, ami azért is kellemetlen, mert az otthonok (több költözésre is sor került a három év során) legfeljebb két szobából állnak, a gyerekek mind egy szobában alszanak. És ha mindez nem lenne elég, az otthon támadások kereszttüzeiben áll. A helyi gyermekorvos mellett zsidó családok és a zsidó felügyeleti szervek is bírálják Erzsébetet, akiből ráadásul a diplomáciai érzék teljességgel hiányzik. A látogatók nincsenek megelégedve a renddel és a tisztasággal, a község zsidó és nem zsidó lakói közül többen is gyanakvással és rosszindulattal figyelik a gyerekeket és agyonterhelt nevelőjüket. A Gyógyszerész, hiába védi, amíg teheti oroszládként Erzsébetet.

A túlhajszoltság minden bizonnyal szerepet játszik abban, hogy a gyerekekkel való bánásmódban Erzsébet gyakran folyamodik hatalmi eszközökhöz. Olyanokhoz, amelyeket a mai pedagógiai felfogás mélyen elutasít: a testi fenytést, az ijesztgetést, a megszégyenítést megengedhetőnek és korrekciós hatásúnak véli. Tény, hogy a felfogása nem kirívó a két világháború közötti pedagógiai környezetben: ha indokoltnak látja, „megrakja” a gyerekeket a Gyógyszerész és a tanító is. Megjegyzendő azonban, hogy a neveléssel foglalkozó szakemberek jelentős tábora már ekkor sem ért egyet a testi fenytés alkalmazásával – a kérdéstről az 1930-as években nyilvános vita is zajlott a pedagógiai szaklapokban.² Lévy Kata, akinek Farkas Erzsébet részletesen beszámol az otthon életéről, szintén bírálja őt emiatt. Eközben az is nyilvánvaló, hogy a vásott, elhanyagolt gyerekek nevelésében adódhatnak helyzetek, amikor nem könnyű megtalálni a helyes megoldást. Illusztrációképpen következzen itt egy jelenet Erzsébet naplójából, amely akár a *Tom Sawyer kalandjai* része is lehetne:

---

¹ Lévy Katáról lásd: Borgos Anna: Lévy (Freund) Katáról. *Imágó Budapest*. 2017, 6(3): 149-152.

² Erről lásd Vajda Zsuzsanna: Büntetés és testi fenytés – híradás egy 1937-ben szóló vitáról. *Pedagógiai Szemle*, 1989, 39(2): 138-144.

„Lógó orral jönnek haza a templomból a srácok és szidják tizsi atyát, mint a bokrot. Körülbelül ez történt: Gyurka hangosan szellentgetett a zsinagógában, a többi persze röhögött hozzá. Kiküldték Gyurkát, de ő a pad alatt mászva újra visszajött. Persze, ismét röhögtek. Istentisztelet végén a rabbi behívta őket a tanácsterembe és dühében a kalapját a földhöz vágta. Be akart hozatni egy botot velük, hogy azzal rakja meg őket, de ők nem hoztak. (Bacsit neki, mondták). Feri méltatlankodott, mivel neki magyarázta a múltkor a tizsi atya, hogy zsidó házban nem szabad levenni az embernek a kalapját, ő pedig szombaton a földhöz csapta, meg szombaton hozatna botot, meg szombaton verekszik.” (295.)

Ezek után a fiúk izgatottak tértek haza, és egész délután veszekedtek és verekedtek, egyikük betörte egy kisebb gyerek orrát. „Amíg Gida orrát mosogattam, hallom, hogy Feri Dagit püföli kegyetlenül. Erre már megfogtam a seprűnyelet, és Feri urat megdöngönyöztem vele, mondván, jólesik-e, ha az erősebb megver. Nem lehet ám, hogy a legnagyobb mindig csépelje a kisebbeket!” (295.)

Erzsébet ugyanakkor az állandó feszült helyzetben, az emberfeletti munka végzése közben nagy erőfeszítéseket is tesz, hogy megismerje és megértse a gyerekeket. Munkája kezdetén részletes leírásokat készít róluk a Lévy Kata-féle pszichoanalitikus szeminárium számára. Beszélget, játszik, tanul, dolgozik velük, meghallgatja álmaikat, vágyaikat, szexuális fantáziáikat. A különleges, tárgyilagos, de elfogadó stílus, amely a gyerekek életéről, fejlődéséről, a kis csoport belső konfliktusairól szóló beszámolókat jellemzi, azt sugallja, hogy Erzsébetnek valóban voltak pedagógusi adottságai. Nem tagadja, hogy az első hetekben a fakanál volt a fő nevelőeszköze, és amikor Lévy Kata megrója emiatt, sértve érzi magát. Válaszában fejtegeti, hogy a verés szerinte sem megfelelő módszer, de a gyerekek másként nem voltak kezelhetők. Kétségtelen, hogy a későbbi beszámolók szerint jóval ritkább lett a fakanál használata. Erzsébetnek sikerült megnyernie a gyerekeket, és igyekszik más, megfelelőbb fegyelmezési eszközökre lelni. Igaz, a mai nevelők ezek egy részét is megbotránkoztatónak találnák: a megszegyenítés, az önbíráskodás bátorítása és az étel megvonása továbbra is szerepel a módszerek között. Közben azonban Erzsébet eszköztára bővül: pontozással is próbálkozik, egyre nagyobb szerep jut a dicséretnek, a kisebb-nagyobb jutalmaknak, az őszinte beszélgetésnek. A fiúk érzékelik elkötelezettségét sorsuk és az otthon iránt, és hajlandóak együttműködni vele.

A történet egyik legérdekesebb szála, hogyan vált Lévy Kata a kis társaság „felettes énjévé”, holott személyesen sohasem találkozott a gyerekekkel. Erzsébet rendszeresen megosztja vele a gondjait, és a gyerekeknek is elmeséli, hogy létezik egy Kati néni, aki figyelemmel kíséri a kis közösség életét. Lévy Kata nemcsak Erzsébetnek válaszol rendszeresen, hanem a gyerekekkel is levelez, ajándékokat küld nekik, ők pedig igyekeznek a tetszését elnyerni. Azzal is próbálkozik (a felek hajlíthatatlansága miatt nem sok sikerrel), hogy közvetítsen az Erzsébet körül kialakult konfliktusokban.

Tanulságos, miként igyekszik Lévy Kata lebeszélni Erzsébetet a fakanál-módszerről, amelyről Erzsébet már az első leveleiben leplezetlenül beszámol. „Nagyon rosszul esik látnom, mennyire belejött a pofozásba: ez nem nevelés, és nem

is ígér semmi jót, Matyinak³ sem.” Erzsébet sértetten válaszol: ő tisztában van vele, hogy a verés nem nevelőeszköz, de ezeket a gyerekeket eddig is veréssel nevelték, és ha ő nem tette volna, kárt tettek volna a berendezésben és egymásban is. (43.) Lévy Kata őszintén elutasítja Erzsébet erőszakos módszereit, ugyanakkor valódi pszichoterapeutaként viselkedik: nem elutasító, hanem igyekszik más módszereket a figyelmébe ajánlani:

„Minden egyes referátumából azt érzem ki, hogy a gyerekek a Maga szeretetéért vannak oda, azt várják, keresik, azért képesek még jónak is lenni. Én bizony néha a naplójába is szeretnék belekorrigálni egy pár meleg szót, több dicséretet, puhaságot és borzadok attól a szótól: kikötés... Hogy aztán munkával túlterhelten és soha ki nem pihenve mennyire győzi az ember a lassúbb utat a lelki húrokon játszva és nem a rövidebbet az erőszak, megfélemlítés, testi fenyegetés – azt a praxis mutatja meg.” (282.)

Bár Erzsébet többször is menekülne a teljesíthetetlen feladatok elől, végül mégis marad. Igyekszik elfogadni Lévy Kata tanácsait, időnként Pestre utazik, és ahogyan múlnak az évek, kapcsolata a gyerekekkel egyre bensőségesebbé válik:

„Gida nagyon sírt az anyja után és vele sírt Feri is. Feri szegény azt siratta, hogy neki nincs anyja. Amíg G.né itt volt, Feri tüntetőleg még jobban lógott rajtam, mint máskor. A srácok felkapták azt a szokást, hogy vacsora után versenyezve ülnek az ölembe, persze csak kettő fér el, ezért sietnek a vacsorával. Máskor Feri megelégedett avval (ő lassan eszik), hogy mint a szomszédom, a vállamra hajtja a fejét, de amíg G. né itt volt, kirúgott mindenkit az ölemből és csak ő ülhetett meg benne.” (358.)

Nagy figyelemmel kíséri iskolai pályafutásukat, és bosszúsággal állapítja meg, hogy a tanítók elfogultak a menhelyi gyerekekkel. Sakkozni, úszni, horgolni, kosarat fonni tanítja őket, nyaranként pedig mezőgazdasági munkát végeznek. A kis társaságnak saját gazdasága is van: libák, kacsák, alkalmanként malacok is, bár ez utóbbiakból a zsidó gyerekek nem ehetnek. A naplóban olvashatunk az alkalmanként tragikomikus kísérletekről, melyek során az alapvetően asszimiláns magyar zsidók a vészterhes harmincas években megpróbálták visszatérni elhanyagolt tradícióikhoz. Ezek közé tartozott a kóser étkezés, amelynek szabályait már rég nem tartotta be a Gyógyszerész úr, mint ahogyan Erzsébet családja sem. Ráadásul mindketten nagyon szeretik a „tréflit”, és a gyerekek tanúi is, hogy a Gyógyszerész úr szalámit eszik. Őket azonban szeretnék autentikus zsidó szellemben nevelni. Látogatják is a zsinagógát, megtartják az ünnepeket, a kóserség azonban különleges erőfeszítést kíván: az állatot az erre feljogosított schachternek szabályosan kell levágnia – csak hogy ehhez kilométereket kell talicskában utaztatni az élő, majd a levágott állatot. Nem meglepő,

---

³ Erzsébet saját kisleánya, a kötetet kiadó Hódos Mária édesapja.

hogy Erzsébet rossz időben eltekint az állatok fuvaroztatásától, ám ez egyike lesz a Gyógyszerésszel időközben kiéleződő konfliktusainak.

Az otthon működése egyre bizonytalanabb. A Gyógyszerészt zaklatják a hatóságok, pénzbüntetéssel sújtják, családi tragédiák érik. Ragaszkodna a békési otthon fennmaradásához, de egyre kevésbé tudja támogatni őket. Erzsébettel is egyre feszültebb a viszonya, annak ellenére, hogy a zsidó felügyeleti szervekkel is harcol az otthon fennmaradásáért. Végül 1942 februárjában megszületik a határozat, hogy a gyerekek nem maradhatnak tovább, budapesti menhelyre kerülnek. Igaz, ekkor már Erzsébet saját fián (Hódos Mária édesapján) kívül csak négy gyerek él a békési otthonban. Erzsébetnek és a lesújtott gyógyszerésznek csak annyit sikerül elérni, hogy a gyerekek egy ideig együtt maradhatnak. A deportálást így elkerülték, ám a többségük további sorsát nem sikerült felderíteni, a békési otthon a túlélők számára is halvány emlék maradt.

Erzsébet és Matyi fia szerencsésen túlélte a második világháború borzalmait. Erzsébet fizikai állapota azonban leromlott, erőnléte ezután nem tette lehetővé a gyermekotthoni munkát. A békési otthonban történekről szinte egyáltalán nem esett szó a családban: talán azért, mert a fiának nem volt kellemes emlék az a néhány év, amikor hat-nyolc más gyerekkel kellett anyja szeretetén osztozkodnia. Halála után az unoka, Hódos Mária talált rá a fontos dokumentumokra. Neki köszönhető, hogy a mai olvasó megismerkedhet a két világháború közötti menhelyi zsidó gyerekek sorsával, egy elkötelezett nevelő küzdelmeivel és az 1930-as évek vidéki Magyarországnak nyomasztó mindennapjaival.

Vajda Zsuzsanna